

*РЕНДЮК П.Г., старший викладач
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

РЕНТОЗОРІЄНТОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО: ВАДИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІ НАСЕЛЕННЯ І ПОШУК ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ЇХ ВИКОРИНЕННЯ

З давніх давен і донині людство рухається таким чином, що в ньому поступово чи стрибкоподібно відбуваються принципові, якісні зміни і водночас спостерігається усталеність і повтор існування певних формоутворень, постійний процес їх відтворення. Досить актуальною в умовах сьогодення залишається проблема, яке місце у цих процесах посідає сучасне українське суспільство.

«Україна, – записано у ст. 1 Основного закону держави, – є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1, с. 4]. Це – в ідеальному уявленні. Але, мабуть, настав час дати відповідь на головне питання: в якій Україні ми живемо реально? Попри райдужні очікування всіляких благ від поєднання «соціально орієнтованої...» з «українською ідеєю» – все виходить навпаки. Реально сполучаються інші, причому найгірші за змістом і спрямованістю, засади, коли колективізм перетворюється на кримінальну корпоративність, мафіозну або тіншову клановість, а індивідуальна інноваційна підприємливість – на шахрайство й роздратоване хижачтво; продуктивна конкуренція – на криваві розбірки й ворожнечу різних за соціальними масштабами угруповань і верств.

Сучасна господарська, соціальна та політична життєдіяльність українського суспільства спонукає вітчизняних та закордонних дослідників до характеристики України як проміжного, маргінального, соціально блукаючого суспільства, суспільства «феодалізованого капіталізму», яке «гармонійно» поєднує у собі модернізовані відносини позаекономічного примусу, нееквівалентних (неринкових) зв'язків (як ознак-атрибутів феодальної, державно-общинної системи) з економічною міжіндивідуальною і міжкорпоративною конкуренцією та вільним, некерованим ринком (як ознаками-атрибутами класичного, ліберального капіталізму). Феодал з мечем і озброєною дружиною простягнув руку лихвареві Гобсеку з банківським сейфом. Співдружність виявилася страхітливою за всі уявлення [2, с. 191–192].

До наведених характеристик українського суспільства в останніх наукових дослідженнях додається його визначення як «рентозорієнтованого суспільства» [3, с. 17], в якому сектор пошуку

ренти превалює над сектором виробництва, який створює додаткову вартість і є основним у наповненні державного бюджету. Саме рента, а не економічний прибуток за рахунок підвищення продуктивності праці в умовах ринкової конкуренції – переважно є джерелом доходів заможних членів такого суспільства.

Практика поширення пошуку ренти збільшує нерівномірність доходів у суспільстві, поглиблює майнову нерівність, а також шкодить правам власності [4, с. 56]. Це означає і рентозорієнтований характер функціонування основних соціальних інститутів суспільства (політичних, економічних, уряду). Уряд стає незацікавленою стороною щодо економіки, виробництва, маючи вагомі стимули для опортуністичної поведінки з метою максимізації ренти тих, хто має доступ до ухвалення урядових рішень. В одних випадках це означає, що уряд є по суті клептократією; в інших – це призводить до картелізації урядом економічної діяльності на користь політично впливових партій. І лише в окремих випадках уряд випрацьовує і задає такі правила гри, які сприяють виробничій діяльності [5, с. 105–106]. Упродовж майже двох останніх десятиліть урядові інституціональні структури в Україні однозначно досить рідко демонстрували ці «окремі випадки».

У зв'язку з цим, дослідники й експерти наголошують на глибокій економічній нерівності у стратифікаційних структурах нинішнього українського суспільства. За оцінками Світового банку – доходи 10 % найбільш забезпеченого населення України перевищували доходи 10 % найменш забезпеченого населення у 47 разів. Однією із ключових проблем вітчизняного ринку праці вважається низька заробітна плата, її необґрунтована диференціація за галузями, професійно-кваліфікаційними групами. Сьогодні на одного найманого працівника припадає 3,4 тис. гривень, а на одного роботодавця – 226 тисяч, з яких – 99,6 тисяч є його прибуток. Реальні співвідношення доходів насправді є дещо іншими з огляду на те, що частина зарплат видається у конвертах, а для приховування прибутку працює ціла неформальна «індустрія послуг», тому дане співвідношення є ще більшим на користь роботодавців. Працівники спільно господарюють, але результати ділять у пропорції 1/25. Навряд чи подібні співвідношення можна вважати збалансованими і такими, що сприяють соціальному миру і економічному розвитку в країні [3, с. 18–19]. Лікар-терапевт в Україні заробляє у три рази менше, ніж заслуговує, а міністр – у три рази більше, ніж заслуговує [6, с. 45].

Рентозорієнтованість українського суспільства певним чином характеризує й трудове емігрантство, валютний доробок якого (біля половини державного бюджету країни) офіційно не включається до ВВП, проте він ґрунтовно підтримує добробут і фактично утримує залишені вдома родини.

Предметом фундаментальних досліджень в останні роки є з'ясування (з теоретичним обґрунтуванням та емпіричним доведенням), які саме соціальні інституції, насамперед політичні й економічні, формують і збільшують чи зменшують соціальні нерівності, порушують права людини, соціальну справедливість чи захищеність, забезпечують їх. Для викорінення пошуків ренти в сучасних умовах, як головного і єдиного засобу збагачення за рахунок інших, дослідники реформування українського суспільства пропонують панування інституцій:

1. Гарантованого права власності.
2. Ринкової конкуренції і/або.
3. Ефективного державного управління, здатного запобігти:
 - а) приватному привласненню ренти від природних ресурсів;
 - б) суспільно неефективному розподілу видатків бюджету.
4. Партійних, прихід яких до влади реально зможе змінити інституціональні правила гри і стратифікаційний порядок у суспільстві [3, с. 25].

Сьогодні наголошується на нерозривності економічних і політичних інститутів як чинників розподілу наявних ресурсів та економічного зростання, що пояснюється, зокрема, тим, що економічні інститути визначають стимули й обмеження для економічних суб'єктів, а також результати функціонування економіки, розподілу й перерозподілу ресурсів. Політичні інститути визначають обсяг політичної влади різних інституціональних акторів де-юре, тоді як ті групи, що мають більші економічні ресурси, можуть мати більшу політичну владу де-факто. Економічні інституції сприяють економічному зростанню, коли політичні інституції надають владу групам, зацікавленим у виробництві, у широкомасштабному захисті прав власності, вводять ефективні обмеження щодо індивідів, які мають владу, і коли можливості одержання ренти можновладцями відносно невеликі [7, с. 4].

Важливою складовою діяльності, що безпосередньо впливає на загальний стратифікаційний порядок у кожній країні, є система оподаткування, форми та рівні якого зумовлюють подальший перерозподіл ресурсів, певну корекцію первинного розподілу, утвореного внаслідок ринкової конкуренції. Так склалося, що політично та ідеологічно зумовлене суттєве зменшення прогресивності оподаткування у країні, призвело до різкого збільшення нерівності людей. Зрозуміло, що в умовах сьогодення, люди з високим рівнем доходу повинні платити і більші податки. Це вможливить (за розрахунками російської АН) збільшити у 4 рази рівень пенсій, у 3,5 рази – рівень мінімальних зарплат і у 2,5 рази – зарплату бюджетникам [3, с. 22].

Освіта також є одним із основних каналів розв'язання проблеми, «сортувальною машиною» між стратифікованою системою соціальних

позицій та індивідами різного соціального походження та здібностей. Виконуючи функцію соціалізації та передання знань, інституція освіти водночас ієрархічно розподіляє студентів за успішністю, вмотивованістю діяльності. Тим самим освіта виконає функцію вирівнювання можливостей здобуття освіти, посад незалежно від соціального походження людини, грошей.

Інституціональним чинником впливу на соціальну нерівність шляхом перерозподілу доходів є встановлення й реалізація державою різноманітних соціальних виплат, пільг і допомоги, субсидії та пільги на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива. товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок, на оплату послуг транспорту, зв'язку.

Очевидно в Україні ми можемо констатувати також якщо не відсутність, то явну слабкість профспілок як важливої соціальної інституції, яка має сприяти мінімізації чи нормалізації розривів в оплаті праці найманих робітників і бути агентом організації колективних протестних дій за ствердження соціальної справедливості у суспільстві.

Отже, ситуація у країні складається таким чином, що відтворювана у нинішніх умовах нерівність за доходами та багатством, орієнтація на ренту є явищем перш за все інституціональним, наслідком складної інституціональної взаємодії у суспільстві влади соціальних акторів у сфері політики й економіки, а не наслідком функціонування суто виробничих відносин, ринкових механізмів, «залізного закону» попиту й пропозиції, на жаль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К.:Ліра, 2006.
2. Суїменко Є. В якій Україні ми живемо? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 176–194.
3. Оксамитна С. Інституціональне середовище відтворення соціальної нерівності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 4–28.
4. Дубровський В. Рушійні сили небажаних реформ // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 56–72.
5. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. – М.: Изд. дом. гос. ун-та, 2010. – 256 с.
6. Іващенко О. Про анатомію економічної нерівності в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 29–55.
7. Асемоглу Д. Институты как фундаментальная причина долгосрочного экономического роста // Экономический вестник. Вып. 5. – 2006. – № 1. – С. 4–43.